

УДК 351

О. А. ЯСЮКЕВИЧ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

На основі дослідження концептуальних підходів до необхідності існування системи інтелектуальної власності виділено три основні моделі побудови таких систем залежно від “ступеня жорсткості” державної охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

On the basis of the research of the conceptual approaches to the necessity of the intellectual property formation it was ascertained the main models of such systems formation depending on the state intellectual property protection “degree of severity”.

Глобалізаційні тенденції в напрямі всебічного розвитку інтелектуальної складової економіки та намагання України побудувати власну модель соціально-економічного розвитку з урахуванням світових трендів зумовили підвищення інтересу науковців та державних діячів до проблем інтелектуальної сфери, у тому числі сфери інтелектуальної власності. У ході дослідження теоретичних засад з основних питань та проблем сфери інтелектуальної власності з’ясовано, що досить актуальною є проблематика в галузі існування так званої “системи інтелектуальної власності” [2; 9]. Основною метою такої системи є визнання певних монопольних прав власності на результати інтелектуальної діяльності, що забезпечується державою за рахунок інституту права інтелектуальної власності, в обмін на розкриття інформації про результат інтелектуальної діяльності – об’єкт права інтелектуальної власності для суспільного використання. При цьому однією з основних проблем формування та функціонування систем інтелектуальної власності як на світовому, так і на національному рівнях є визначення меж надання правової охорони та ступеня “жорсткості” такої системи. Стрімка інформатизація суспільства, технологічний розвиток, що значно спростило процеси копіювання, зростання ролі сучасних технологій у поширенні інформації, у тому числі через мережу Інтернет, спричинило необхідність пошуку балансу між правами творців, авторів та власників прав інтелектуальної власності і правом суспільного доступу до інформації, у тому числі в галузі сучасних технологічних досягнень. Так, у Дорожній карті конкурентоспроможності 2007–2050 професора Стефана Гареллі, що опублікована на сайті Міжнародного інституту розвитку менеджменту (IMD) протистояння інституту інтелектуальної власності та відкритих систем (“Intellectual Property vs. Open Systems”) згадано серед 45 проблем, що безпосередньо впливають на формування “ландшафту світової конкурентоспроможності протягом чотирьох декад” [13].

Отже, сучасній науці притаманний пошук компромісу та розуміння необхідності реформування міжнародної та національних систем інтелектуальної власності. У зв’язку з цим досить актуальним стає визначення основних концептуальних підходів до необхідності та актуальності існування “системи

інтелектуальної власності” й основних моделей таких систем у розрізі “ступеня жорсткості” в охороні та захисті прав інтелектуальної власності.

Питання необхідності існування системи інтелектуальної власності та впливу існування такої системи на економічний розвиток останнім часом є досить популярними. Зокрема, різні аспекти функціонування таких систем досліджувалися такими українськими науковцями, як А. Жарінова, М. Паладій, В. Полохало, Г. Андрощук, П. Крайнев, Г. Драпак, М. Скиба, а також зарубіжними вченими А. Судариковим, Н. Грек, К. Бахреньковою, А. Ореховим, Е. Маскіном, Д. Бесеном та ін.

Метою статті є обґрунтування концептуальних підходів до побудови системи інтелектуальної власності в Україні.

Дослідження теоретичних основ функціонування системи інтелектуальної власності дозволило дійти висновку, що загалом науковці є прихильниками двох кардинально відмінних думок у цьому напрямку: прибічники її формування та противники її існування. Існує і так званий “компромісний варіант” – м’якої системи інтелектуальної власності. Розгляньмо аргументи на користь кожної з цих думок окремо.

Деякі автори навіть узагалі вважають за недоцільне існування сучасної системи інтелектуальної власності. Наприклад, С. Судариков та його колеги зазначають: “Незважаючи на всі недоліки та протиріччя системи її розвиток відбувається в напрямку посилення цих недоліків поза будь-яким зв’язком із сучасним розвитком суспільства” [9, с. 3]. Автор також стверджує, що сучасна система інтелектуальної власності є інструментом політичного шантажу, впливу на міжнародному рівні та сприяє реалізації інтересів власників об’єктів інтелектуальної власності, а не авторів, як це декларується, оскільки автори найчастіше є власниками лише немайнових прав на свої творчі здобутки, на основі лобювання та законодавчого закріплення монопольних прав правовласників об’єктів інтелектуальної власності. Головним лобістом створення системи інтелектуальної власності в сучасному вигляді автори називають США з їхньою агресивною державною політикою у сфері інтелектуальної власності, застосуванням політичних і торговельних санкцій щодо держав, котрі, на їхню думку, забезпечують недостатню правову охорону прав інтелектуальної власності правовласників об’єктів інтелектуальної власності. Яскравим прикладом таких санкцій є “наглядні списки” [Там само].

Ще одним недоліком системи автори вважають формування в суспільстві певної системи міфів стосовно корисності охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Наприклад, те, що авторське право сприяє творчості в суспільстві та є двигуном прогресу, є міфами авторського права [Там само]. Схожої думки дотримуються Лауреат Нобелівської премії з економіки 2007 р. Ерік С. Маскін, який у співавторстві з Джеймсом Бесеном висунув гіпотезу про те, що “...патенти не завжди є стимулом до інновацій, і на динамічних ринках, навпаки, сильно гальмують інноваційні процеси” [8; 11].

Досить поширеною також є думка, що сучасна система захисту прав інтелектуальної власності слугує інтересам лише розвинених країн, які мають достатньо фінансових ресурсів для забезпечення захисту своїх прав інтелектуальної власності по всьому світові, у той час як для країн, що розвиваються, це вкрай

ускладнено. Так, вступаючи до Світової організації торгівлі, відповідно до Угоди ТРІПС, кожен учасник угоди бере на себе зобов'язання із забезпечення охорони прав інтелектуальної власності для всіх членів угоди на рівні гарантій, що надаються для національних заявників та правовласників. Однак нерівність ВВП у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, і країнах третього світу робить цей правовий режим більш вигідним правовласникам країн з високим рівнем життя та доходів. Водночас країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою, підписавши таку угоду, вимушені спрямовувати й без того обмежені ресурси на реалізацію задекларованої охорони прав інтелектуальної власності.

Колектив авторів наукового дослідження за темою “Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації” бачать у сучасній системі захисту прав інтелектуальної власності штучний бар'єр на шляху до застосування “інноваційних чинників конкуренції”. Однак тут же, згадуючи про “примат права”, автори суперечать самі собі, адже система захисту прав інтелектуальної власності є складовою системи власності [5].

Недоліками сучасної системи власності називають таке:

- попри загально проголошену мету – забезпечення економічних інтересів – саме економічні методи регулювання цієї галузі ігноруються [9, с. 4]. Такий висновок базується на відсутності раціональної цінової політики, а саме – застосуванні монопольної недиференційованої ціни для об'єктів інтелектуальної власності в різних країнах незалежно від рівня доходів населення. У результаті, більшість населення не в змозі придбати ліцензійну продукцію, і правовласники, по суті, самі стимулюють існування піратства в цій галузі;

- спрямованість на захист прав правовласників, які найчастіше не є авторами та винахідниками;

- стимулювання піратства та відплив коштів із реального сектора економіки до тіньового;

- відшкодувальний характер систем реєстрації. Невідповідність інтересів патентного відомства, що надає послуги на платній основі, доходи від котрих використовуються на власний розсуд, та державних чи суспільних інтересів;

- низький рівень закордонного патентування та реєстрації, пов'язаний з високими витратами на ці дії;

- монопольне виробництво, що призводить до необгрунтовано завищених цін, а також не тільки до обмеження доступу до товарів, що містять у собі об'єкти інтелектуальної власності, але й до обмеження інформації стосовно цих товарів [Там само];

- монопольне чи олігопольне виробництво, що стримує подальший науково-технічний прогрес та пригнічує конкуренцію на ринку.

Існування системи передавання майнових прав, що дозволяє практично повне передавання майнових прав власності та, відповідно, повну втрату зв'язку автора зі створеним результатом інтелектуальної діяльності також наводять як аргумент проти існування сучасної системи інтелектуальної власності.

Узагальнюючи основні тези проти існування системи охорони прав інтелектуальної власності прихильників цієї концепції, зазначимо:

- система законодавства у галузі захисту інтелектуальної власності виникла не

з метою захисту прав авторів, а, перш за все, з метою захисту економічних інтересів правласників об'єктів інтелектуальної власності, особливо з країн із розвинутою економікою;

– доступ до інформації обмежено, що негативно впливає на суспільний розвиток та гальмує прогрес;

– надання правовласникам певного монополістичного становища пригнічує конкуренцію на ринку;

– система передання майнових прав інтелектуальної власності що дозволяє практично повне передання майнових прав власності та, відповідно, повну втрату зв'язку автора зі створеним результатом інтелектуальної діяльності, не стимулює творчість, а навпаки.

Можна погодитися з науковцями в тому, що подальше використання об'єктів прав інтелектуальної власності, навіть з метою вдосконалення цих об'єктів, може розглядатися як порушення прав власників відповідних охоронних документів на такі об'єкти, що, вочевидь, не сприяє суспільному розвитку чи прогресу. Але твердження про обмеження доступу до інформації можна визнати правомірним лише для об'єктів авторського права, оскільки майже всю інформацію стосовно об'єктів права промислової власності можна знайти у відповідних патентних бюлетенях, у тому числі через бази даних об'єктів промислової власності, що доступні в мережі Інтернет.

Крім того, одночасно з намаганням захистити права винахідників, держава через систему охорони права інтелектуальної власності забезпечує суспільство інформацією щодо наявних розробок та нововведень з метою їхнього використання у процесі подальшого економічного, технічного та соціального розвитку. За умов відповідності заявленого об'єкта права промислової власності до умов надання правової охорони, держава гарантує заявникові певний набір виключних прав в обмін на розкриття деталей винаходу, корисної моделі чи іншого об'єкта права інтелектуальної власності. Зважаючи на тимчасовість надання виключних прав, наприклад в Україні, термін надання правового захисту для винаходів становить 20 років з дати подання заявки до патентної установи; після закінчення строку їхньої дії об'єкт права інтелектуальної власності вводиться до громадянського обігу на вільних засадах та сприяє подальшому науково-технічному прогресу як відправна точка для їхніх подальших розроблення та вдосконалення. “Основна мета світової патентної системи – забезпечення прогресу в різних галузях промислових технологій. З цією метою передбачено заохочення авторів технічних удосконалень та сприяння розкриттю останніх для загального блага. Це, безперечно, краще, ніж таємне використання винаходів” [3].

Нарікання на нерівність доступу до системи захисту прав інтелектуальної власності через нерівність у доходах та обмеженість фінансових ресурсів в українських винахідників, авторів та інших суб'єктів ринку інтелектуальної власності, тобто на створення нерівних умов для країн з високим та низьким рівнем життя, тобто надання привілейованого становища для заявників та правовласників з високим рівнем життя, частково нівелюється за посередництвом низки знижок для національних заявників та правовласників.

Пригнічення конкуренції на ринку шляхом надання правовласникам певного монопольного становища є економічно виправданим, адже для розроблення виведення певного об'єкта на ринок витрачається значна кількість не тільки інтелектуальних, а й матеріальних ресурсів, що можуть бути компенсовані лише за рахунок гарантування з боку держави певного монопольного становища для виробника.

Заборона системи передання майнових прав інтелектуальної власності, на нашу думку, буде значно руйнівнішою, ніж її присутність, оскільки саме її існування забезпечує включення об'єкта права інтелектуальної власності до господарського обігу через реалізацію на ринку інтелектуальної власності. Прихильники існування системи охорони прав інтелектуальної власності наголошують на важливості "системи" як для суспільства в цілому, так і для кожної держави, для індивідів.

Можна також говорити про наявність певного механізму в системі охорони прав на об'єкти як авторського та суміжного права, так і права промислової власності, що був виділений Г. Андрощуком, за яким економічний механізм, закладений у сучасному законодавстві про інтелектуальну власність, "...зводиться до встановлення правильного балансу між часом і зусиллями творців зі створення продукту інтелектуальної праці і потребами суспільства в одержанні і використанні такої продукції" [1, с. 14].

Багато авторів обґрунтовують думку про актуальність та необхідність існування системи інтелектуальної власності тим, що вона сприяє творчості як такої та соціальному, технологічному, культурному, економічному тощо розвитку на її основі.

Державна система забезпечення охорони інтелектуальної власності створюється з таких основних причин:

- законодавчо закріпити майнові та немайнові права винахідників, творців на результати їхньої творчої діяльності;
- надати суспільству право доступу до творів;
- заохотити до творчості, розповсюдження та застосування результатів творчої праці, а також сприяння вільній торгівлі з метою економічного та соціального розвитку [4].

Охорона інтелектуальної власності визнається також як "один з найважливіших інструментів залучення інвестицій та створення робочих місць" [7], "захист правової монополії" на об'єкти права інтелектуальної власності називається одним з основних "заходів державної політики, що спрямована на забезпечення інноваційного зростання" [6].

Як зазначають науковці, у процесі реєстрації нового знання в державній системі інтелектуальної власності держава виконує такі основні функції:

- суспільне визнання нового знання шляхом проведення державної експертизи;
- взяття зареєстрованого знання під державний захист задля запобігання несанкціонованому використанню;
- одночасне включення знання до системи соціальної інформації шляхом його опублікування в державних бюлетенях [Там само, с. 15–16].

Отже, існування системи інтелектуальної власності можна вважати цілком виправданим, зважаючи на об'єктивну необхідність залучення результатів

інтелектуальної діяльності – інтелектуальних продуктів у вигляді об'єктів інтелектуальної власності до господарського обігу з метою застосування їх у виробничих процесах задля підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Слід зауважити, що під час досліджень впливу системи інтелектуальної власності на такі сфери, як “дослідження і розвиток”, “іноземні прямі інвестиції” і “передання технології”, експерти Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), Університет Організації Об'єднаних Націй та національні експерти з країн, де проводились дослідження, виявили позитивну залежність між зміцненням системи інтелектуальної власності й економічним зростанням країни [12]. Такий саме принцип прямої залежності між “захистом приватних прав власності й економічного розвитку” підтримується і засновниками Міжнародного індексу прав власності, в основу якого покладено дослідження трьох основних показників: законодавства країни, захисту прав інтелектуальної власності та захист прав фізичної власності. Так, під час щорічного розрахунку індексу спостерігається тенденція: “...країни з сильнішим захистом прав власності є країнами з вищим валовим внутрішнім продуктом на душу населення” [10].

Існує ще один підхід до побудови системи інтелектуальної власності, який був запропонований Еріком С. Маскіном (Eric S. Maskin) та Джеймсом Бессеном (James Bessen), які не заперечували необхідність існування системи інтелектуальної власності та визнавали необхідність охорони й захисту прав на результати інтелектуальної діяльності. Однак жорсткий захист та охорона прав інтелектуальної власності авторами були визнані недоцільними, натомість запропоновано “модель слабого захисту інтелектуальної власності”, що виявляється доволі сильною, щоб заборонити пряме безпосереднє копіювання і підробку продуктів, і адекватною, щоб стимулювати крос-ліцензування та обмін інформацією між конкурентами. “Охорону та захист прав інтелектуальної власності необхідно обмежити, з метою досягнення балансу, який запобігає прямому копіюванню, але заохочує до творчого імітування” [11].

Отже, стає очевидним, що “власність відіграє фундаментальну роль в економічному розвитку, і здатність забезпечити її збереженість є пріоритетною для процесу економічного прогресу” [10], що стосується й інтелектуальної власності, якій належить провідна роль у забезпеченні економічного прогресу та розвитку економіки будь-якої країни, у тому числі й України. Система інтелектуальної власності при цьому забезпечує своєрідний “паритет” інтересів авторів, розробників об'єктів права інтелектуальної власності, їхніх правонаступників та інтересів суспільства, що прагне до споживання й усебічного використання нових знань та інформації. Так, на сайті ВОІВ зазначено, що система інтелектуальної власності забезпечує винагороду за творчу діяльність, стимулює інновації та робить внесок в економічний розвиток в інтересах суспільства.

Світовій науковій думці відомі три основних підходи до необхідності існування системи інтелектуальної власності – моделі системи інтелектуальної власності, що різняться за ступенем “жорсткості” в забезпеченні охорони та захисту прав інтелектуальної власності: а) модель жорсткого захисту інтелектуальної власності; б) модель слабого захисту інтелектуальної власності; в) заперечення необхідності

існування охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Саме тому для нашої держави та українських науковців актуальні дослідження в таких напрямках:

– функціонування української системи охорони прав інтелектуальної власності, враховуючи вищезазначені основні концептуальні підходи до необхідності її існування – моделі системи інтелектуальної власності;

– аналізу сучасного стану системи інтелектуальної власності в Україні, виявлення її слабких місць та вироблення рекомендацій щодо їхнього усунення;

– вивчення досвіду функціонування міжнародної системи інтелектуальної власності, що корелює з намаганнями інтеграції нашої держави до світового господарства та гармонізації національного законодавства з європейськими нормами.

На основі таких досліджень Україна має обрати власний шлях розвитку системи інтелектуальної власності – чи то “модель слабого захисту інтелектуальної власності”, що пропонується Еріком С. Маскіном та Джеймсом Бессеном, чи модель жорсткого захисту, що активно лобіюється США. Повна відмова від необхідності державного забезпечення охорони та захисту прав інтелектуальної власності вважається нерациональною на цьому етапі розвитку нашої держави, особливо з урахуванням інтеграційних процесів.

Література:

1. *Андрощук Г. О.* Економічна значимість авторського права / Г. О. Андрощук // Теорія і практика інтелектуальної власності : наук.-практ. журн. – 2008. – № 1 (39). – С. 8–31.

2. Глобальное экономическое регулирование : новые вызовы для международных экономических организаций : учебник / под ред. В. Н. Зуева. – М. : Магистр, 2009. – 559 с.

3. *Драпак Г.* Основи інтелектуальної власності : навч. посіб. / Г. Драпак, М. Скиба. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 135 с.

4. Интеллектуальная собственность как объект философского исследования / А. М. Орехов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7 : Философия. – 1997. – № 1. – С. 31–48.

5. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2005. – 388 с.

6. *Пархоменко А. В.* Информационно-знаниевый поход к пониманию сущности инновационных систем / А. В. Пархоменко, В. Д. Пархоменко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. пр. – Маріуполь : Вега-Принт, 2009. – С. 15–17.

7. По мнению главных участников Глобального конгресса, контрафакция и пиратство угрожают глобальному економічному підйому : пресс-коммюнике от 03.12.2009. – Режим доступа : http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2009/article_0054.html (10.01.2010). – (Заглавие с экрана).

8. *Семиноженко В.* Інноваційні процеси в галузі інтелектуальної власності / В. Семиноженко // Сайт Нац. ін-ту стратег. досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May2009/1.htm>. (10.01.2010). – (Заголовок з екрану).

9. Судариков С. А. Экономика и интеллектуальная собственность / С. А. Судариков, Н. Г. Грек, К. А. Бахренькова. – М. : Изд-во деловой и учеб. лит., 2004. – 512 с.
10. International property rights index (IPRI) 2009 report. – Internet access : <http://www.internationalpropertyrightsindex.org/>
11. James Bessen, Eric Maskin Intellectual Property on the Internet: What's Wrong with Conventional Wisdom? – Internet access : <http://www.researchoninnovation.org/iippap2.pdf>.
12. Measuring the Economic Impact of IP Systems. – Internet access : http://www.wipo.int/portal/en/news/2007/article_0032.html.
13. C4, 2. Stephane Garelli. The competitiveness roadmap: 2007–2050 Systems. – Internet access : http://www.imd.ch/research/publications/wcy/upload/roadmapPrint_A4.pdf.

Надійшла до редколегії 20.01.2010 р.